

**«8D04101 – Әлемдік экономика» білім беру бағдарламасы докторанты
Сериева Жанара Алимхановнаның «Қазақстанның Орталық Азия елдерімен
экономикалық ынтымақтастығы» атты диссертациялық тақырыбына аннотация.**

1. Зерттеу тақырыбының өзектілігі және оның жалпы ғылыми және мемлекеттік бағдарламалармен байланысы

Қазақстанның Орталық Азия елдерімен экономикалық ынтымақтастығы соңғы онжылдықта аймақтық тұрақтылықты қамтамасыз етудің, өзара экономикалық тәуелділікті арттырудың және ұлттық экономиканы әртараптандырудың маңызды бағытына айналды. Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Түрікменстан Қазақстанның дәстүрлі әрі стратегиялық сауда әріптестері ретінде аймақтық экономикалық жүйеде ерекше орын алады. Қазіргі кезеңде өзара сауда айналымының құрылымы, көлік-логистикалық байланыстар, өндірістік кооперация және инвестициялық өзара іс-қимыл елеулі трансформацияға ұшырап отыр. Бұл үдерістер жаһандық экономикалық белгісіздік, жеткізілім тізбектерінің қайта құрылуы және энергетикалық нарықтардың құбылмалылығы жағдайында аймақтық ынтымақтастықтың жаңа форматтарын талап етеді. Соңғы жылдары Орталық Азия елдері экономикалық ынтымақтастықты тереңдетуге бағытталған жүйелі бастамаларды іске асыруда. 2025–2027 жылдарға арналған аймақтық ынтымақтастықтың жол картасы қабылданып, көлік дәліздерін дамыту, өндірістік кооперацияны кеңейту және сауда рәсімдерін жеңілдету бойынша нақты жобалар жүзеге асырылуда. Сонымен қатар, 2025 жылы аймақ елдерінің экономикалық өсімі орта есеппен 5–6% деңгейінде қалыптасып, олардың тұрақты даму әлеуетін айқындады.

Қазіргі халықаралық экономикалық қатынастар жүйесінің трансформациясы жағдайында Қазақстан мен Орталық Азия мемлекеттері арасындағы экономикалық байланыстарды зерттеу ерекше ғылыми маңызға ие. Геоэкономикалық кеңістіктегі құрылымдық өзгерістердің күшеюі, жаһандық өндірістік және жеткізу тізбектерінің қайта қалыптасуы, сондай-ақ аймақтық интеграцияның рөлінің артуы Орталық Азияны стратегиялық маңызы бар өңір ретінде алдыңғы қатарға шығарып отыр.

Қазақстан мен Орталық Азия елдері арасындағы экономикалық өзара іс-қимылды кешенді ғылыми тұрғыдан талдау аймақтық интеграцияның теориялық негіздерін нақтылауға, тиімді экономикалық саясат құралдарын айқындауға және орнықты даму стратегияларын әзірлеуге мүмкіндік береді. Сондықтан зерттеу тақырыбы қазіргі кезеңде жоғары ғылыми және практикалық өзектілікке ие.

2. Диссертацияларға қойылатын талаптар шеңберіндегі ғылыми нәтижелер

1. Аймақтық экономикалық ынтымақтастық, халықаралық сауда және инвестициялық өзара іс-қимыл теориялары жүйеленіп, олардың Орталық Азия елдері арасындағы экономикалық қатынастарды түсіндірудегі қолданбалы мүмкіндіктері айқындалды. Аймақтық экономикалық байланыстардың ерекшеліктері теориялық тұрғыдан негізделіп, олардың институционалдық және құрылымдық сипаттамалары нақтыланды;

2. Қазақстан мен Орталық Азия мемлекеттері арасындағы екіжақты сауда айналымы, экспорт пен импорт көлемдері, сондай-ақ тауарлық құрылымы кешенді талдау негізінде зерттеліп, аймақішілік сауданың даму үрдістері, өзара толықтырушы сипаты және құрылымдық ерекшеліктері анықталды;

3. Орталық Азия елдерінің экспорттық даму динамикасын бағалау үшін алғаш рет CAGR (орташа жылдық өсім қарқыны), вариация коэффициенті (CV) және «шокқа сезімталдық коэффициентін» біріктіретін интегралды әдістемелік тәсіл қолданылды. Аталған тәсіл елдердің экспорттық тұрақтылық деңгейін, сыртқы экономикалық күйзелістерге бейімделу қабілетін және сауда динамикасының құбылмалылығын сандық тұрғыдан кешенді бағалауға мүмкіндік берді;

4. Қазақстан мен Орталық Азия елдері арасындағы сауда ағындарын бағалау мақсатында гравитациялық модель қолданылып, сауда көлеміне әсер ететін негізгі

факторлар – экономикалық ауқым (ЖІӨ), географиялық және экономикалық қашықтық, халық саны және инфрақұрылым деңгейі – сандық тұрғыдан анықталды. Жүргізілген модельдеу нәтижелері аймақтық сауда байланыстарының қарқындылығы тек географиялық жақындықпен емес, сонымен қатар көлік-логистикалық инфрақұрылымның даму деңгейімен және институционалдық факторлармен айқындалатынын көрсетті.

5. Панельдік деректер негізінде құрылған Fixed Effects эконометрикалық моделі арқылы экспорт құрылымының елдердің жалпы ішкі өніміндегі үлесіне әсері бағаланып, құрылымдық факторлардың экономикалық өсімге ықпалы эмпирикалық түрде негізделді. Аталған нәтиже аймақтық экономикалық ынтымақтастықтың тиімділігі тек сауда көлемімен емес, оның сапалық құрылымымен де анықталатынын көрсетеді;

6. Қазақстанның Орталық Азия елдерімен сыртқы сауда байланыстарының динамикасын талдау мақсатында уақыттық қатарлар модельдері (ARIMA, ARMA) қолданылып, аймақ елдерімен сауда ағындарының даму траекториясы мен қысқа мерзімді өзгеру үрдістері бағаланды. Жүргізілген модельдеу нәтижелері аймақтық сауда байланыстарының тұрақтылық деңгейін және ықтимал даму бағыттарын болжауға мүмкіндік берді;

7. Қазақстанның Орталық Азия елдерімен инвестициялық ынтымақтастығының қазіргі жағдайы жүйелі талдау негізінде зерттеліп, инвестициялық ағындардың құрылымы, бағыттары және олардың аймақтық экономикалық ынтымақтастықтың дамуына ықпалы анықталды.

Аймақтық жақындасудың институционалдық және инфрақұрылымдық тетіктері шеңберіндегі интеграциялық үдерістер талданып, олардың Орталық Азия елдері арасындағы экономикалық байланыстарды тереңдетудегі ролі айқындалды. Аталған бастамалар негізінде аймақтық экономикалық ынтымақтастықтың даму үрдістері мен перспективалық бағыттары ғылыми тұрғыдан негізделді.

3. Диссертацияда тұжырымдалған әрбір ғылыми нәтиженің (ереженің), қорытындылары мен тұжырымдарының негізділігі мен сенімділік дәрежесі

Жалпы сипаттамалары. Бұл диссертацияның нәтижелері талдаудың тұтастығы мен көп өлшемділігін қамтамасыз ететін жалпы ғылыми, нақты экономикалық және кеңістіктік әдістердің үйлесімін қолданудың арқасында жарамды және сенімді. Қолданылған жалпы ғылыми тәсілдердің қатарында жүйелік әдіс, статистикалық бақылау, ғылыми абстракция және салыстырмалы талдау болды, бұл Қазақстанның Орталық Азия елдерімен сауда айналымының, инвестициялық қатынастарын анықтауға мүмкіндік берді.

Сандық талдау үшін эконометриялық модельдеу, корреляциялық-регрессиялық және параметрлік талдау, экономикалық әдістер қолданылды. Бұл әдістер бізге макроэкономикалық және институционалдық факторлар арасындағы статистикалық тұрғыдан маңызды байланыстарды анықтауға, мүмкіндік берді.

Бірінші ғылыми нәтиженің жарамдылығы мен сенімділігі – Қазақстан мен Орталық Азия мемлекеттері (Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан) арасындағы экономикалық ынтымақтастықтың дамуы халықаралық сауда, инвестициялық өзара іс-қимыл және аймақтық интеграция теорияларының өзара ықпалдасуы негізінде жүзеге асатыны ғылыми тұрғыда негізделді. Жүргізілген зерттеу нәтижелері аймақ экономикалық байланыстардың қалыптасуы тек географиялық факторлармен шектелмейтінін, олардың институционалдық орта, нарықтық механизмдер және инфрақұрылымдық даму деңгейімен айқындалатынын көрсетті.

Екінші ғылыми нәтиже жеткілікті дәрежеде жарамдылық пен сенімділігі, Қазақстан мен Орталық Азия елдері арасындағы екіжақты сауда қатынастары кешенді талдау негізінде зерттеліп, аймақішілік сауданың даму үрдістері мен құрылымдық ерекшеліктері анықталды. Зерттеу нәтижелері сауда айналымының тұрақты өсу динамикасын, экспорттың белгілі бір тауар топтарына шоғырлануын және импорт құрылымының ерекшеліктерін көрсетті. Сонымен қатар, елдер арасындағы сауда байланыстарының өзара

толықтырушы сипаты сақталғанымен, олардың белгілі бір дәрежеде шикізаттық бағыттылығы басым екендігі дәлелденді.

Үшінші ғылыми нәтиже негізделген және сенімді, себебі Орталық Азия елдерінің экспорттық даму динамикасы сандық әдістер негізінде бағаланып, өсім қарқынының әркелкілігі мен сыртқы экономикалық күйзелістерге жоғары тәуелділігі анықталды. CAGR, вариация коэффициенті (CV) және «шокка сезімталдық коэффициентін» біріктіріп қолдану нәтижесінде аймақ елдерінің экспорттық тұрақтылығы мен жаһандық нарықтағы өзгерістерге бейімделу деңгейі кешенді түрде сипатталды.

Төртінші ғылыми нәтиже қажетті жарамдылық дәрежесіне ие, себебі Қазақстанның экспорт динамикасы эконометрикалық модельдеу әдістері (ARIMA, ARMA) арқылы талданып, оның дамуында айқын циклдік заңдылықтардың бар екендігі және 2030 жылға дейінгі мерзімді болжау мүмкіндігі дәлелденді.

Уақыттық қатарларды модельдеу нәтижесінде сыртқы сауда көрсеткіштерінің белгілі бір заңдылықтарға бағынатыны анықталып, бұл өз кезегінде экономикалық саясатты жоспарлау үшін маңызды аналитикалық негіз қалыптастырады.

Бесінші ғылыми нәтиже негізделген және сенімділігі, Қазақстан мен Орталық Азия елдері арасындағы сауда ағындары гравитациялық модель негізінде талданып, сауда көлеміне әсер ететін негізгі факторлар – экономикалық ауқым (ЖІӨ), халық саны, географиялық және экономикалық қашықтық, сондай-ақ инфрақұрылым сапасы – сандық тұрғыдан бағаланды. Модельдеу нәтижелері аймақтық сауда байланыстарының қарқындылығы көлік-логистикалық инфрақұрылымның даму деңгейіне және транзакциялық шығындардың төмендеуіне тікелей тәуелді екенін көрсетті.

Алтыншы ғылыми нәтиже негізделген және сенімділігі, Панельдік деректер негізінде жүргізілген эконометрикалық талдау нәтижесінде экспорт құрылымының (тауарлар мен қызметтердің арақатынасы) елдердің жалпы ішкі өніміндегі үлесіне әсері бағаланып, оның экономикалық өсімге ықпалы эмпирикалық түрде дәлелденді. Fixed Effects моделі арқылы алынған нәтижелер аймақтық экономикалық ынтымақтастықтың тиімділігі тек сауда көлемімен емес, оның сапалық құрылымымен де тығыз байланысты екенін көрсетті.

Жетінші ғылыми нәтиже негізделген және сенімділігі, Қазақстан мен Орталық Азия мемлекеттері арасындағы инвестициялық ынтымақтастық жүйелі талдау негізінде зерттеліп, инвестициялық ағындардың құрылымы, бағыттары және олардың аймақтық экономикалық байланыстарды тереңдетудегі ролі анықталды. Зерттеу нәтижелері инвестициялық өзара қатынастың аймақтық экономикалық интеграцияны күшейтудің маңызды факторы болып табылатынын көрсетті.

Сегізінші ғылыми нәтиже негізделген және сенімділігі Аймақтық жақындасудың институционалдық және инфрақұрылымдық тетіктері шеңберіндегі интеграциялық үдерістер талданып, олардың Орталық Азия елдері арасындағы экономикалық байланыстарды тереңдетудегі ролі айқындалды. Аталған бастамалардың көлік-логистикалық инфрақұрылымды жетілдіру, сауда кедергілерін төмендету және инвестициялық ынтымақтастықты кеңейту арқылы аймақтық интеграцияны жеделдетуге ықпал ететіні ғылыми тұрғыда негізделді.

Зерттеу көрсеткендей, аталған бастамалар көлік-логистикалық инфрақұрылымды дамыту, сауда кедергілерін азайту және инвестициялық ынтымақтастықты кеңейту арқылы аймақтық интеграцияны жеделдетуге ықпал етеді.

4. Ғылыми нәтижелердің практикалық және теориялық маңыздылығы

Қазақстан мен оның Орталық Азиядағы көршілері арасындағы экономикалық ынтымақтастықты зерттеу аймақтық үдерістерді кеңірек түсінуге ықпал етеді. Жаһандық трансформация жағдайында Орталық Азия елдерінің экономикалық ынтымақтастығы туралы жана білімдер алынды. Диссертациялық жұмыстың нәтижелері жаңа зерттеу мәселелерін қоюда пайдалы.

Жұмыстың негізгі зерттеу нәтижелері Қазақстанның аймақтық сауда саясатында стратегиялық басымдықтарды анықтауға және экономикалық ынтымақтастықтың тиімді бағыттарын негіздеуге практикалық маңызға ие. Сонымен қатар алынған қорытындылар экспорт құрылымын әртараптандыру, көлік-логистикалық инфрақұрылымды жетілдіру және өңдеу өнеркәсібінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру бағытында ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді. Параметрлік талдау нәтижелері аймақтық ынтымақтастықтың экономикалық тиімділігін бағалауға және Қазақстанның Орталық Азия елдерімен экономикалық ынтымақтастық стратегиясын қалыптастыруға ғылыми негіз бола алады.

Қазақстанның Орталық Азия мемлекеттерімен экономикалық өзара іс-қимылын жетілдіруге бағытталған нақты ұсыныстар мен тұжырымдардың әзірленуімен айқындалады. Жұмыста жүргізілген экономикалық талдау нәтижелері сыртқы экономикалық саясатты іске асыру тетіктерін жетілдіруде, аймақаралық сауда қатынастарын кеңейтуде және инвестициялық ынтымақтастықты нығайтуда қолдануға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында анықталған үрдістер мен проблемалық аспектілер аймақтық экономикалық ынтымақтастық үдерістерін тиімді басқаруға, логистикалық байланыстарды дамытуға және экспорттық әлеуетті арттыруға бағытталған шешімдер қабылдауда практикалық негіз бола алады. Сонымен қатар, ұсынылған қорытындылар мемлекеттік басқару органдарының, сараптамалық құрылымдардың және кәсіпкерлік субъектілерінің қызметінде пайдалануға жарамды.

Зерттеу материалдарын жоғары оқу орындарында экономикалық бағыттағы пәндерді оқыту үдерісінде қосымша теориялық және талдамалық дереккөз ретінде қолдануға болады.

5. Диссертацияда ұсынылған ғылыми нәтижелерді алуға автордың жеке қатысуы

Диссертация авторы барлық зерттеу тапсырмаларын өз бетінше орындады, ал мақсаттарды қою және зерттеудің негізгі бағыттарын анықтауды отандық ғылыми жетекші - экономика ғылымдарының кандидаты Медуханова Лязипа Аликеновна және шетелдік ғылыми кеңесші – Ка' Фоскари (Венеция, Италия) университетінің қолданбалы экономика профессоры Джанкарло Коро ұсынды.

6. Алынған нәтижелердің ішкі бірлігін бағалау

Зерттеу алынған ғылыми нәтижелердің ішкі бірлігі мен жүйелік тұтастығының жоғары дәрежесін көрсетеді. Жұмыстың барлық элементтері логикалық тұрғыдан өзара байланысты және негізгі ғылыми мәселені шешуге бағытталған бірізді тұжырымдамалық тізбекті құрайды.

Зерттеудің тұжырымдамалық бірлігі жүйелік тәсілді бірізді түрде енгізу арқылы қамтамасыз етіледі, мұнда әрбір келесі нәтиже алдыңғы нәтижелерді дамытады және толықтырады.

Зерттеудің ішкі бірлігі оның тұтастық әсерін қамтамасыз етеді: ғылыми мәселенің кешенді шешімі, мұнда теориялық негіз, әдіснамалық аппарат және қолданбалы құралдар бірге ғана емес, сонымен қатар бір-бірін өзара күшейтеді, тұтас және тиімді жүйесін қалыптастырады.

7. Диссертация сәйкес келетін мамандықтың атауы

Сериева Жанар Әлімханқызының «Қазақстанның Орталық Азия елдерімен экономикалық ынтымақтастығы» тақырыбындағы диссертациялық жұмыс «8D04101 – Әлемдік экономика» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған. Мамандылық паспортының негізгі мазмұндық құрамдас бөліктеріне сәйкестігі анықталды: Қазақстанның Орталық Азия елдерімен экономикалық ынтымақтастығын зерттеу «Халықаралық экономикалық қатынастар» бөліміне жатады, аймақтық сауда және инвестициялық ағындарды талдау «Капиталдың халықаралық қозғалысы» бағытына сәйкес келеді, ал экономикалық өзара іс-қимылды дамыту және реттеу тетіктерін әзірлеу «Халықаралық экономикалық интеграция» саласын қамтиды».

Жұмыстың әдіснамалық аппараты, кеңістіктік эконометрия құралдарын, статистикалық талдау және параметрлік модельдеу әдістерін қолдануды қамти отырып, әлемдік экономика саласындағы зерттеулерге қойылатын заманауи талаптарға толық сәйкес келеді. Алынған ғылыми нәтижелер мен экономикалық ынтымақтастықты дамытуға және жетілдіруге бағытталған практикалық ұсынымдар халықаралық экономикалық қатынастардың өзекті мәселелерін шешуге бағытталған, бұл диссертацияның «8D04101 – Әлемдік экономика» білім беру бағдарламасы паспортының мазмұнына толық сәйкес келетінін растайды.